

Den første handelsundervisning

Af Flemming Lind Hansen

Tirsdag den 6. juli 1813 gik en ung isenkræmmerlærling ved navn Claus W. Ebbesen op til svendeeksamen i sit fag. Han skrev dermed dansk undervisningshistorie, da hans eksamen var den første handelsmedhjælpereksamen, der blev aflagt i Danmark. Vi kender de opgaver, Claus fik stillet, men paradoksalt nok kender vi ikke spor til den teoretiske undervisning, der satte ham i stand til at løse dem.¹⁾

Formålet med dette arbejde er at komme på sporet af den.

Der fandtes dengang ikke offentlige skoler, der gav lærlingeundervisning – og det kom der iøvrigt heller aldrig, da handelsskolevæsenet i Danmark ikke blev offentligt i samme forstand som almueskolen og den lærde skole.²⁾

Der har derfor ikke fundet nogen offentlig arkivering af skolemateriale sted på noget niveau – alt er tilsyneladende tomt. Oprindelsen til den erhvervsfaglige del af undervisningssektoren ligger hen i mørke – for håndværk såvel som for handel.

Det er da også karakteristisk, at et så omfattende værk som Dansk socialhistorie giver helt op over for problemet. Værkets korteste kapitel er kun på en trediedel side, og det slutter lakonisk: »I byerne opstod der i 1800-tallet efterhånden en del former for erhvervsuddannelser efter den undervisningspligtige alder i form af tekniske og handels- og søfartsprægede uddannelser. Disses udbredelse er kun lidet kendt.«³⁾

For håndværkets vedkommende står det vel lidt bedre til, men når der i den nye Håndværkets Kulturhistorie står meget om lærlinge, er det dog sådan, at det meste drejer sig om retsforhold og kun lidt af det om undervisning.⁴⁾

Det har sin forklaring. Lærlingeuddannelse i håndværk og handel lå i århundreder hos laugene, og her kender vi regelsæt for hvert eneste fag. Love, anordninger og plakater blev tid efter anden af staten sat som et hegn uden om laugsbestemmelserne.

Så dukker der en skønne dag en fagkreds op, som handelslærlinge skal undervises i. Den har vi kun tørre paragraffer om – altså må vi begynde med dem, for derpå at supplere med nyt.

Sådan må vejen være til at fylde dette hul ud i den danske undervisnings historie.

Undersøgelsen vil strække sig frem til udgangen af 1861, da laugene den 1. januar 1862 ophørte med at fungere. Næringsloven af 29. december 1857 trådte på denne dato i kraft i fuldt omfang.

Det pointeres, at der er foreløbighed i mangt og meget. Der gøres bestemt ikke krav på fuldstændighed – men der hævdes til gengæld rimelig sandsynlighed for den fremlagte tendens i udviklingen.

1. Lærlinge i laugstiden

Købmænd organiseret i gilder og håndværkere i laug var en del af middelalderens samfundsorden. På europæisk plan er organisationerne fuldt udbygget i 11- og 1200-tallet.

Gilderne svandt ind i samfundsmæssig betydning, og efterhånden var både det producerende håndværkerhverv og det omsættende købmands-erhverv organiseret i laug. For Danmarks vedkommende står laugene i flor fra 1300-tallet.

Deres funktion var dels at være en del af samfundsmekanismen – det kan kaldes den udadvendte funktion – dels at virke som en social organisation for medlemmerne – den indadvendte funktion.

Over for det øvrige samfund varetog lauget standens økonomiske interesser – tog vare på produktionens omfang og kvalitet – det var derfor afgørende i prisdannelsen.

Af denne grund fik samfundsmagten øje på laugenes indflydelse og tog derfor, efterhånden som dens administrative styrke steg, hånd i hanke med laugenes handlinger.

I deres egenskab af sociale organisationer var laugene enernes, børnenes og de ilde stede kollegers hjælper.

Som en overgangsfunktion mellem disse to stod laugenes korporative funktion: som regulator af arbejdsforholdene i faget. De var både mestres, svendes og lærlinges organisation. Det er især vort ærinde at beskæftige os med denne side af laugenes virkefelt.

Kildematerialet hertil er de bevarede laugsartikler samt de kongelige anordninger vedrørende disse forhold.⁵⁾

Efter at laugene i deres gamle form ophævedes ved kgl. anordning af

23. december 1681, reorganiseredes de og fik, det ene efter det andet, kongelig stadfæstelse på nye laugsartikler.⁶⁾

Det var den enevældige kongemagt, der nu var nået så vidt i sin stræben efter det totale greb om administrationsapparatet.

Proceduren var kort fortalt den, at laugene ophævedes, hvorved den præclusive magt, de besad, forsvandt. Derved fik fagene en ukontrolleret tilgang, der ikke var i de etablerede medlemmers interesse. Fagene gik da til kongen med andragende om nye laugsartikler. Henvendelsen blev imødekommet i en form, der faldt i tråd med sigtet i enevældens administration: kontrol.

Der kan i årene efter 1681 konstateres en veritabel bølge af nye stadfæstelser. De afviger kun væsentligt fra hinanden i det stof, der vedrører fagenes individuelle særpræg. I det generelle stof er de hinanden meget lig, ikke mindst hvad angår bestemmelserne om lærlingeuddannelse. Heller ikke mellem håndværk og handel er der den store forskel. Vi skal frem til år 1800, før de to fagområders veje for alvor skilles.

For al dansk laughistorie gælder det, at København er dominerende. Enten findes laugene kun i København – fordi provinsbyerne simpelt hen ikke rummer udøvere nok til med mening at danne et laug, eller også følges bestemmelser for København af tilpassede lokale udgaver. Også i den henseende ændres forholdene afgørende efter år 1800.

2. Et typisk laug

Urtekræmmer-, Isenkræmmer- og Sukkerbagerlauget er det typiske eksempel på et laug i grænseområdet mellem håndværk og handel.

Det fik den 10. juni 1693 sine artikler stadfæstet af kong Christian den Femte.⁷⁾

Det hed i § 5:

Oldermanden skal hafve alle de gamle og unge Kræmmere og Sukker-Bagere, som nu ere og herefter i Lauget indkommer, ved deris Nafne indtegnet, saa vel som hvor de boer, Paa det hand Disbedre kand vide dennem at Finde, naar noget Forefalder at For Rette eller og de nogen vil eftersøge, som dennem gjør deris Næring ...

og i § 6:

Ingen af dennem, som her Effter vil Drive denne Handel eller Offentlig Krambod Holde, maa i Lauget antagis Førend Hand er over sine fulde

Fem og Tyve Aar gammel. Dernæst skal hand af Oldermænden og Nogle af de ældste Kræmmeres Examinering udi en af Magistratens Deputeredes overværelse, om hand forstaar den Handel, som hand vil Bruge, Desligeste beviise, at hand samme Handel Lært Haver, og derpaa sine Aar for Dreng og Svend ærligen Udtient.

I artikel 25 indskræpes privilegiet for privilegieindehaveren og for offentligheden. Dermed er hegnet sat om det selvstyrende laug.⁸⁾

I artiklerne 16 til 19 findes bestemmelserne for oplæring af unge i faget. Artikel 16 beskriver fremgangsmåden ved et læreforholds oprettelse. Den vordende lærling, »dreng«, henvender sig til en kræmmer. Falder henvendelsen positivt ud, går turen til oldermænden til indskrivelse hos ham. Efter en tre måneders prøvetid skal der oprettes kontrakt med drengens »Venner og Paa Rørende«.

Om kontraktens ordlyd siger § 16 kun, at underskriverne »særdelis skal borge for hans Troskab«. En ensartethed i formuleringen af kontrakten har vel ligget i, at kontrakten skal »indførís Ord fra Ord udi en Bog, som Oldermænden til den ende alene skal holde«.

Det må formodes, at laugets værgere har forelagt udkast til en kontrakt, der svarede til sædvanen i oldermændens bog. Kontraktens endelige udformning har næppe fjernet sig meget herfra. Variationen har nok særlig drejet sig om læretidens længde samt om kost og logi.

Det påhviler husbonden efter prøvetiden at lade lærlingen indskrive. At der fastsættes en bøde på fire rigsdaler til laugets kasse i tilfælde af forsømmelse tyder på, at der er forekommet tilfælde, hvor mestre har »glemt« at få indskrivelsen bragt i orden.

Paragraf 17 sætter en overgrænse på læretiden til syv år for udefra kommende. Kræmmerens egne sønner, der er opvokset ved »den Handel, som deris Forældre haver drevet«, som har været hjemmeboende, til de er atten år og »haver lært Handelen«, må straks indskrives som svende. Tillige må de, når de »dygtige ere befundne« optages i laugets, førend de har nået den almindelige grænse på 25 år.

Efter udstået læretid skal drengen indskrives som svend i en bog, som oldermænden er forpligtet til at føre (§ 17). Lærlingen har ret til at få en udtalelse om »huorledis hand sig i sin Tieniste haver forholdet« (§ 18). Nægter husbonden dette, er klagevejen: fra laugets til politimesteren og fra denne til domstolene.

Når indskrivningen har fundet sted, skal den unge tjene som svend

i fire år, »huoraf hand i det Ringeste skal Tienne Toe Aar hos hans forige Husbond fremfor nogen anden, om Husbonden det begierer, for en billig Løn, som de imellem sig kunde forenis om ...« (§ 19).

En vurdering af lærlingens retlige status på basis af artiklerne må føre til det gunstige resultat, at lærlingen er kontraktligt sikret i sin læretid, hvad læretidens længde angår, og han har ligeledes krav på at få en udtalelse (et lærebrev).

Derimod siges der ikke noget om oplæringens omfang – om den skal omfatte både en praktisk og en teoretisk side – eller kun den første.

Vi vender tilbage til den nys citerede § 6, der omhandler retten til selv at drive handel og holde offentlig krambod. Her tales om en offentlig eksamen. Den sidste passus lader ane, at lære- og svendetiden må have omfattet så megen teori, at den kvalificerede til at bestå denne prøve – hvad den så har rummet.

Det må dog næsten til vished antages, at den praktiske oplæring har været den aldeles overvejende sag. Det har været den opvakte lærling og unge svend, der har lært det teoretiske – vel rettere: lært *sig* det teoretiske – ved at se mester over skulderen.

Mesterens pædagogiske lyst og evner har også været afgørende for lærlingens oplæring, og mesterens egne sønner har haft en klar fortrinsstilling frem for den fremmede lærling. En selvsupplering inden for en snæver (familiar) kreds har givetvis været det normale. Denne sociale immobilitet kendes også fra samfundets øvrige grupper.

En medvirkende faktor har været evnen til at læse og skrive. Hvor disse færdigheder ikke har været lært fra barnsben, har social opstigning kun undtagelsesvis kunnet finde sted. Således har bondestanden normalt ikke bidraget til handelsstandens fornyelse.⁹⁾

I 1740 bestemte lauget, at der skulle indføres mesterprøve, og den 27. april 1742 fandt den første isenkræmmereksamen sted. Dette forhold må ikke forveksles med lærlingeuddannelsen, men skal nævnes i denne forbindelse, fordi det naturligvis har en lærlingeuddannelse til forudsætning. Uden en adækvat lærlingeoplæring (og svendetid) ingen mulighed for at blive en faglig velskikket principal.

Artiklerne er ingen kilde til lærlingens daglige vilkår. Kilder hertil er få. Korrespondance mellem lærlinge og deres forældre er ikke fundet. Erindringer fra tiden er yderst sporadiske.¹⁰⁾

Glimtvis kan protokollerede klagesager oplyse noget. I Urte- og Isenkræmmerlaugets protokol er noteret enkelte klager f.eks. to klager over

isenkræmmer Herman Vinberg fra 1698 og 1699. I det ene tilfælde havde en lærling modsat sig Vinbergs bud om at hjælpe tjenestepigen med at bære »sekretet« ud på gaden, »hvilket ingen Kræmmer begjærer af sin Dreng.«

Lærlingen og pigen kom op at toppes. Han slog ud efter hende. Hun sladrede til Vinberg, som da ville slå ham. Lærlingen erklærede til gengæld, at »på denne Maade kunde han ingenlunde tjene ham.« Vinberg bad ham da gå »Fanden i Vold.«

Klagen udvidedes fra lærlingens side til at omfatte manglende beklædning. Lærlingen fik f.eks. ikke nye sko, men kun Vinbergs afkastede, som han måtte »gaa og sluffe udi«.

Vinberg hævdede på sin side, at drengen lavede ballade sammen med andre drenge bl.a. med »sit Haar at skjære og opsætte som Svinebørster«. I det andet tilfælde drejede det sig om prygleri. I begge tilfælde ophævede oldermanden kontrakten.

Tilfældene viser et eksempel på en mesters grovhed, der har ligget ud over tidens normale grænse for, hvad en mester kunne byde en lærling. Protokollen siger ikke noget om drengenes videre skæbne – og heller ikke om laugssanktioner mod isenkræmmer Vinberg. De få registrerede sager siger egentlig kun, at overgreb fandt sted, og at klager forekom, men ikke noget om hyppighed.

3. Den teoretiske eksamen dukker op

Den 5. juni 1807 udskilles isenkræmmerne af det gamle laug.

I den anledning stadfæstede kong Christian den Syvende nye laugsartikler for det nu selvstændige isenkræmmerfag. Disse artikler moderniserer de gamle.

For lærlingeuddannelsen lægges nye faste regler i paragrafferne 19 og 20.

§ 19:

Forældre eller Værger, som ønske deres Sønner eller Myndlinger oplærte til Isenkramhandlen, have derom at melde sig hos Laugets Oldermænd, eller hos den af Interessenterne, til hvem de ville sætte Barnet i Lære. Naar nogen antager en saadan Dreng, da skal derom oprettes skriftlig Contract, hvori saavel Lære-Aarene, som alle andre Vilkaar, nøie bestemmes. Denne Contract, tilligemed en bekræftet Gienpart af samme, bør Uopholdeligen indleveres til Oldermænden, som antegner saadant i Lau-

gets Protocoll, og meddeler sin Attest derom paa den ham foreviste originale Contract. For Antegnelsen og Attesten erlægges til Oldermændene 4 Mk. Naar Lærlingen siden erklæres for Svend, betales for hans Indskrivning i Lauget ligeledes 4 Mk., og for det Vidnesbyrd ham derom meddeles i alt 2 Rdlr. 3 Mk.

§ 20:

Naar den ved Contracten bestemte Læretid er udløben, bør Lærlingens Fremgang prøves, af de i § 11 ommeldte Examinatorer, forinden han maa erklæres for Svend. Ved denne Prøve undersøges:

- a) om Lærlingen besidder fuldstændig Kundskab i Regning, Vexelregning, og den Deel af Bogholderiet, som udfordres i Detail-Handelen,
- b) om han kan forklare sig skriftligen, saavel paa dansk som paa tydsk, over en ham opgiven passende Materie,
- c) om han skriver en god Haand.

Befindes han at mangle en saadan Kundskab og Færdighed, bør Husbonden godtgjøre, at Drengens Underviisning ikke fra Hans Side er bleven forsømt. Bevises dette, skal Husbonden være angerløs, og Drengen maae da tilregne sig selv, at han ikke vorder antagen og indskreven som Svend. I modsat Fald bør Oldermændene sørge for, at Drengen andensteds, paa Husbondens Bekostning, gives den ham endnu manglende Underviisning. Og dersom hvad dertil medgaaer, ikke af Husbonden til bestemt Tid erlægges, bør dette ved Politiets Foranstaltning paa lovlig Maade inddrives.

For at komme i lære skal forældre og værger stadig kontakte en mester (i disse artikler kaldet interessent) eller oldermændene.

Kontrakten skal nu indeholde »saavel Lære-Aarene, som alle andre Vilkaar«. Både ordene »barn«, »dreng« og »lærling« anvendes i artiklerne. Den sproglige variation har vel krævet sit, men betegnelsen »barn« har da i hvert fald stået som et synonym i bevidstheden hos den skrivende. Artikel 20 er eksamensparagraffen. I sit indhold er den en nyskabelse i forhold til 1693-artiklerne. Der opstilles en fagrække, som lærlingen skal undervises og eksamineres i.

Denne fagrække er den første, vi kender, inden for lærlingeundervisningen i Danmark. Dens omfang må siges at være formskåret til lærlingens – eller om man vil – fagets behov. Kravene drejer sig om det fagligt nødvendige – der er ingen alment dannende fordringer – men til gengæld savnes intet fundamentalt.

I artiklen tilsikres der lærlingen undervisning. Det påhviler husbonden at godtgøre, at undervisningen ikke er blevet forsømt fra hans side, dersom lærlingen mangler »Kendskab og Færdighed« ved eksamen. Bevises dette – at husbonden ikke har forsømt sin pligt – må drengen tilregne sig selv, at han ikke kan antages og indskrives som svend. I modsat fald er det oldermandens opgave at sørge for den endnu manglende undervisning på husbondens bekostning. Betaler husbonden ikke til tiden, bør pengene »ved Politiets Foranstaltning paa lovlig Maade inddrives«.

Eksamen aflægges over for en magistratsperson, oldermanden og »flere sagkyndige Mænd, hvoriblandt ogsaa en bekjendt Mechanicus eller Kunstner« (§ 11). Det er den samme eksamenskommission, som skal tage sig af den eksamen, som svende må underkaste sig for at blive mestre.

Fagene her ligger da ogsaa i tydelig forlængelse af lærlingenes: »Regnskabsføring, Kiøbmands Correspondence, behørig Omgang med Vexler, Handels-Geographie, samt Technologie«, hvortil kommer – naturligvis varekundskab.

Bag isenkræmmernes ønske om at danne deres eget laug lå den betragtning, at de andre fag (urtekræmmerne og sukkerbagerne) ikke var beslægtede med branchen. Hovedstaden var i de 114 år, fællesskabet havde bestået, vokset så stor, at der nu var isenkræmmere nok til at danne eget laug.

Allerede den 31. maj 1803 havde isenkræmmerne ansøgt kongen om at blive udskilt i et eget laug. Den 10. september s.å. svarede Kancelliet, at man ikke fandt anledning til at gøre Hans Majestæt forestillinger om den ansøgte adskillelse.¹¹⁾ Men i andet forsøg lykkedes det. Resultatet blev de i 1807 stadfæstede artikler.¹²⁾

Tilblivelsen var altså lang. Der har været god tid til at gennemarbejde artiklerne fra laugets side. De bærer da ogsaa præg af stor grundighed. Der er ikke tale om blot en ajourføring af de gamle artikler. Initiativtageren og hans hjælpere må have foretaget et kommissionsarbejde. Manden bag initiativet kan næppe være andre end oldermand Jens Friborg (oldermand 1794-1805), om hvem det hedder, at han på en fyndig og undertiden lidt skarp måde altid søgte at hævde laugets rettigheder.

Selv om stadfæstelsen altså ikke kom i hans tid, er der ingen grund til at betvivle hans rolle i tilblivelsen af de nye artikler.¹³⁾

I lærlingeparagraffen er der da heller ingen tvivl om, at det er laugets faglige standard, der hæges om.

Selvfølgelig ville det være svært at føre bevis for, at en husbond havde

forsømt sin lærlings teoretiske oplæring. I det stykke har lærlingen og hans værge så oplagt været den svage part. Det må imidlertid huskes, at laug^{et} var en korporation af mestre, svende og lærlinge, så husbondforpligtelsen var mere end et arbejdsgiver/arbejdstager-forhold.

Hvordan praksis blev, ville man kunne få en ide om ved at undersøge sager om misligholdelse af oplæringsforpligtelsen.

Vi kender altså den fagrække, som en lærling blev præsenteret for i isenkræmmerfaget i resten af laugstiden, men hvordan var læreplanen? En sådan har vi ikke, men derimod kendes eksamensopgaverne.

Den første svendeeksamen afholdtes, som nævnt i indledningen, den 6. juli 1813, og den første eksaminand var Claus W. Ebbesen, udlært hos H. og A. Kruse, ca. fem år efter laugsartiklernes ikrafttræden.

Han fik disse opgaver:

Regning.

1. 1 Stk. koster 246 Rdl. 5 Mk. 14 Sk., Hvad koster da $\frac{7}{10}$ Pund.
2. Naar 1 Gros koster 36 Rdl. 2 Mk. $\frac{2}{4}$ Sk., hvad koster da $\frac{1}{12}$ Dusin.

Vekselregning.

3. Naar i Schmalkalden godtgjøres mig 1 Louisdor med 6 Rdl., denne gjælder i Hamborg 10 Mk. $\frac{7}{87}$ Sk. og Coursen paa Kjøbenhavn er 1565 %, hvad er da en Schmalkalder Rdl. i Dansk Courant.
4. Naar Coursen mellem Nürnberg og Hamborg er 165 % og mellem Hamborg og Kjøbenhavn 1675 %, hvad er da 1 Sk. Nürnberger i Dansk Courant.

Dansk.

En Mand har forlangt Varer fra mig med første Skipper. Disse ere sendt ham ifølge udstedt Connossement. Beløbet sees af den indlagte Regning, Varerne ere dyrere, end de pleie, formedelst Coursens Stigning, nogle af Varerne kan ikke sendes ham, fordi de ere forbudne at passere den franske Toldgrænse.

Tysk.

Man vil etablere sig, forespørges derfor, om Vedkommende vil indlade sig i Handel med Een og derpaa Vilkaarene. De anbefalinger man har,

de Grunde man har til at forsikre Manden, at han intet risqere hos sig. De Vilkaar man fra sin Side anser fornødent at betinge sig.

Både dansk- og tyskopgaven skulle løses i form af breve.¹⁴⁾

Det skal tilføjes, at opgaverne var de samme flere år i træk. Når der skete ændringer, var det ofte korrektioner af samme opgave. Forklaringen er naturligvis den, at eksaminandernes antal var ganske lille, eksamen fandt sted hos oldermanden, og mulighederne for mangfoldiggørelse dengang var små. Opgaven har altså kun kunnet bringes ud af eksamenslokalet via eksaminandens hukommelse. For resten må opgaverne karakteriseres som overordentlig aktuelle for netop året 1813.

Bogholderi for detailhandel var ikke genstand for eksamen. Det dukker først op som eksamensfag i 1835.

4. Kongelig forordning om eksamen

Isenkræmmerlaugets artikler af 5. juni 1807 danner grundlag for kongelig forordning af 23. april 1817.

Heri hedder det: »I Lighed med hvad der er befalet for Isenkræmmerlauget ... organiseres Examina ved de øvrige Handelslaug i Kjøbenhavn, og vil Kongen derhos have fastsat, at den Husbonde, som er Aarsag i, at hans Dreng ikke har lært, hvad han bør vide og kunne, skal ikke alene betale Omkostningerne paa hans Oplærelse, men endog ansees med Mulct efter Rettens Bestemmelse, fra 100 til 200 Rbd.«¹⁵⁾

Med denne forordning blev alle handelslærlinge i København sikret teoretisk oplæring, og ansvaret for at den fandt sted var nu klart placeret hos husbond og laug.

Den københavnske handel var i 1817 organiseret i fem laug:

1. Isenkræmmerne
2. Silke-, Ulden- og Lærredskræmmerne
3. Urtekræmmerne
4. Hørkræmmerne
5. Vinhandlerne

Isenkræmmerne havde ført an, og det var deres initiativ, der overførtes til den øvrige handel i hovedstaden.¹⁶⁾

Uden for hovedstaden bestod der kun egentlige handelslaug i Odense, Helsingør og Aalborg, og sådan blev det ved at være laugstiden ud.¹⁷⁾

For de to førstes vedkommende kom forordningen af 23. april 1817 også til at gælde, og for Aalborgs vedkommende indgik bestemmelserne om lærlinges oplæring i Laugsartikler for Kjøbmandsstanden i Aalborg af 2. juni 1830.¹⁸⁾ I de øvrige købstæder har forholdet været svævende, dvs. hvilet på rent individuelle aftaler mellem principal og væрге. Selv med provinsbyernes vækst kom der her ingen laug i oprindelig forstand. Det ønskede regeringen ikke. Ifølge reskript af 21. juli 1818 måtte handelslaug »ikke let tilstaaes i Kjøbstæderne«.¹⁹⁾

Bag dette lå magtforhold og administrative overvejelser, som ikke direkte vedkommer lærlingeforhold, men som selvsagt bevirkede, at handelslærlinge i provinsbyerne – bortset fra de tre ovennævnte – ikke nød laugsbeskyttelse. Havde de oprettet frivillig kontrakt, faldt denne imidlertid ind under den lovgivning, der gjaldt alle kontraktforhold.

Mellem den 23. april 1817 og den 31. december 1861 var københavnske og tre store provinsbyers lærlinge således beskyttet af de traditionelle kongeligt stadfæstede laugsartikler.²⁰⁾

Disse artikler undergik i tidens løb ændringer, der gennemgående var til lærlingenes bedste, og som blev suppleret af bestemmelser i kongelige forordninger, plakater, reskripter etc.

For vort emne er det vigtigste, at lærlingene nu var tilsikret ret til teoretisk uddannelse i ganske bestemte fag. Eksamensforholdene var ordnede, opgaverne blev stillet, og eleverne løste dem tilsyneladende tilfredsstillende, uden at der nogetsteds i det retlige materiale med et eneste ord tales om, hvordan de skulle sættes i stand til det.

5. Forbindelsen med håndværkslaugene

Laugsinstitutionen kom i modvind i slutningen af det 18. århundrede. Først var det nye samfundsteorier – fysiokratisme og liberalisme – som var den imod. For dem begge stod laugene i deres egenskab af statiske korporationer i vejen for nye tanker om samfundsudviklingens selvforstærkende dynamik. Med den industrielle revolution kom de til at stå som rene anakronismer. De nye industrier blev aldrig laugsbundne og overhalede så at sige håndværk og handel indenom i det økonomiske kapløb.

Frankrig er et typisk eksempel på udviklingens ideologiske side: allerede Turgot ophævede ved ediktet af 12. marts 1776 laugene – altså et førrevolutionært, førindustrielt, fysiokratisk tiltag – og med revolutionen 1789 faldt, hvad slendrian måtte have ladet stå: den 26. august 1789 op-

hævedes – blandt meget andet – mesterrettighederne, og endelig sloges det den 17. marts 1791 fast, at laugene skulle være ophævet for stedse.

I Preussen fulgtes det franske eksempel ved forordninger af 2. november 1810 og 7. september 1811, medens England i 1814 ophævede Elisabeth den Førstes lærlingelov fra 1562. For dette lands vedkommende var det den økonomiske udvikling mere end ideologiske hensyn, der var hovedårsag. Industrien var blevet en hovednæringsvej i England.

Hjemme i Danmark fik udviklingen en lidt anden version. Danmark havde ikke nogen tidlig industri af betydning – og Danmark havde ved den fredelige gennemførelse af landboreformerne ikke et revolutionært tryk på samfundets kedel.

Det nærmeste, vi kom noget revolutionært, indtraf hos håndværkerne. I 1794 var der kraftig byggeaktivitet i København. Denne medførte stor efterspørgsel efter arbejdskraft og dermed en tilstrømning af håndværkere udefra, især tyskere. Blandt tyske tømrere opstod en utilfredshed med arbejdsvilkårene, som førte til arbejdsnedlæggelse. Egentlige generelle arbejdsretlige regler fandtes ikke. Det forefaldne opfattedes som et almindeligt kontraktbrud.²¹⁾

Myndighedernes reaktion viser også tydeligt usikkerhed over for situationen. 202 svende blev arresteret. Heraf idømtes den 6. august 1794 de 122 4 måneders fæstningsarbejde, en fik strengere straf og en blev frifundet. Andendagen derpå, den 8. august, benådedes de til landsforvisning, og den 20. august undtoges alle indfødte og herboende herfra. De kunne genoptage deres arbejde, som om intet var hændt.

Ved disse domme blev fastslået, at strejker i det førindustrielle danske samfund var kriminelle handlinger, men det var også indlysende, at tiden var ved at rinde ud for det bestående forhold mellem erhverv og samfund. Som allerede generalprokurør Henrik Stampe havde sagt den 8. september 1760 i indledningen til sin betænkning om laugsvæsenet: »For omtrent 100 år siden har det allerede været et problema politicum eller oeconomium om håndværks- eller købmandslaug var nyttige eller skadelige.«²²⁾

Der var gået 34 år siden da. Nu måtte der gøres noget. Der nedsattes en kommission til at arbejde med sagen. Resultatet af dens arbejde blev forordningen af 21. marts 1800 angående håndværkslaugene i København.²³⁾

Denne forordning fastholdt – præciserede – det kriminelle i at strejke og i at opfordre hertil. Men for vort emne fik forordningen betydning på en helt anden led.

Den fastslog, at der altid skulle oprettes »en skriftlig Kontrakt med Drengens Forældre, Formynder eller hvilken Anden det er, som sætter ham i Tjeneste hos Mesteren«. Kontrakten skulle skrives på blanketter eller formularer, som rådstueskriveren skulle ligge inde med. (§ 14)

Desuden tilpligtedes det mestrene »at oplære deres Dreng i Haandværkene saaledes, at de kunne, naar deres Læreaar er tilende, aflægge god Prøve som Svende«. (§ 16)

Med forordningen var der lagt et statsligt lovfundament under de kgl. konfirmerede laugsartikler, der naturligvis gjaldt som hidtil. Forordningen talte kun om håndværkslaug. Det var da også interne håndværkerforhold, der havde fremkaldt den.

For handelslaugenes vedkommende fik forordningen ikke direkte konsekvenser. Ellers var konfirmationen af isenkræmmernes nye laugsartikler af 5. juni 1807 og den kgl. forordningen af 23. april 1817 jo aldrig indtruffet. Da Frederik Thaarup i 1823 udgav sin *Danmarks Handels-Ret*²⁴⁾, tog han således ikke 1800-forordningen med i den indledende oversigt over lovgivningen, men henviste udtrykkelig til 1817-forordningen.

1800-forordningens bestemmelser nævnes ganske vist i teksten, hvor der siges, at omend de »egentligen gjelde og ofte benævne Haandværkslaugene, saa ere de dog og analogisk anvendelige paa Handelslaugene«. ²⁵⁾

Analogisk anvendelige – men altså ikke direkte lovstof i en handelsret. Handelen som branche viser et selvstændigt udviklingsforløb i forhold til håndværket. Sådan så Frederik Thaarup, den samtidige jurist og statistiker, i hvert fald på det, og Thaarup var, som vi senere skal se, ikke en mand, der kun anlagde et juridisk/statistisk syn på handelsforhold.

6. Teorier og holdninger

Oplysningstidens pædagogiske nybrud nåede også til Danmark. I et par af dets versioner berører det håndværks- og handelsundervisningen.

C. J. R. Christiani (1781-1841) bragte i de år, han virkede i København, filantropismen hertil. Den skole, han grundlagde, det Christianiske Institut, havde med sin betoning af det praktiske i uddannelsen indflydelse på meget af det, der senere skete i den faglige undervisning.²⁶⁾ Et par af Christianis medarbejdere har senere ytret sig om teoretisk handelsundervisning.

N. H. Massmann (1766-1816), der ligesom Christiani kom fra monarkiets tysktalende – og rigstysk påvirkede – dele, grundlagde år 1800, medens han var præst ved Frederiks tyske kirke på Christianshavn, søndagsskoler

for unge håndværkere.²⁷⁾ Disse skoler – benævnt de massmanske skoler – blev en formidabel succes, som i århundredets første halvdel bibragte ca. 12.000 unge håndværkere grundlæggende kundskaber i dansk, skrivning og regning. I Helsingør påbegyndtes en lignende skole i 1802 med ca. 30 lærlinge om året, der undervistes i skrivning og regning.²⁸⁾ Begge initiativer fik en indirekte betydning for handelsundervisningens fremkomst.

Uanset de nye pædagogiske tankers indgang bestod laugene dog lige fuldt. 1800-forordningen lagde et solidt fundament under lærlingenes retsstilling. Fra 1801 – og især 1807 – oprandt imidlertid nye farlige tider for den danske stat.

Derfor lå den pædagogiske debat som så meget andet død, indtil krigsulykkerne var drevet over.²⁹⁾

I de fattige år efter 1814 begyndte den igen. Almueskolen fik sin lov i 1814, uforstyrret af krigsforholdene.

Erhvervene var nødt til at holde vejret til efter krigen, – af alle erhverv handelen i særdeleshed.

Den første, der tager unge handelsmænds uddannelsesproblemer op, efter at nødsårene 1807-14 er overstået, er den førømtalte Frederik Thaarup.

Han gør det – interessant nok – som den eneste ud fra en juridisk og en pædagogisk synsvinkel.³⁰⁾

I bogen om Handels-Retten kommenterer han 1817-forordningens eksamensbestemmelser ved, efter en gennemgang af fagene til lærlinge- og interessentprøver, at sige: »Saadanne Prøver træde i Stedet for Svende- og Mesterstykker i Haandværkslaugene, de maae ansees yderst gavnlige, saavel for enhver af de Paagjeldende selv, da disse derved have en Opmuntring til at lægge dem efter Kundskaber, der kunne være dem til Gavn, som for det Offentlige«. ³¹⁾

Men Thaarup gør også opmærksom på mangelen ved de unges uddannelse. Der skal noget til at hæve den op på lige fod med håndværkerens prøvestykker. Dem kunne man føle på og tage i øjesyn, men hvad med regnestykker?

Og skoler til at træne handelslærlinge heri fandtes ikke. Fagets teoretiske grundlag lærtes jo ikke bag disken på helt samme måde, som håndværkerens lærling ved mesters side lærte at bruge tegning, tal og praktisk håndelag på én gang.

Thaarup arbejdede med dette problem sideløbende med, at han skrev sin Handels-Ret. Det vil vi vende tilbage til.

Det næste sted i den juridiske litteratur, hvor lærlingeuddannelse behandles, er hos Joh. Nik. Høst (1780-1854) i dennes Dansk Borgerret fra 1839.³²⁾

Høst gennemgår i sin komprimerede håndbog hele handels- og håndværkerlovgivningen, også dens uddannelsesparagraffer, nøgternt og akkurat. Karakteristisk henviser han til Thaarups Handels-Ret i sin gennemgang af eksamensbestemmelserne af 1817.³³⁾ Der hentydes intetsteds til undervisningsinstitutioner eller anden form for pædagogisk virksomhed. Imidlertid citeres en kancelliskrivelse af 25. februar 1829, der giver en krømmerlærling lov til at gå til eksamen, selv om han mangler ni måneder af sin læretid. De ni måneder skal senere lægges til de obligatoriske tre års svendetid, inden han kan etablere sig – alt under henvisning til 1817-forordningen. Der er altså ingen tvivl om, at en sådan dispensation var et kancellianliggende. Eksamen var ikke et mere eller mindre improviseret arrangement, der kun bragtes i anvendelse, når tid og lejlighed bød sig.

I 1840-erne efter kongeskiftet og de forbedrede økonomiske konjunkturer ændrer debatten retning. Uddannelsesspørgsmål trænges i baggrunden. Nu drejer den sig om laugsinstitutionens fjernelse og næringsfrihedens indførelse.

Debattens detaljer vedkommer ikke selve uddannelsessagen, og derfor skal kun et par af dens aktører nævnes her. Deres holdninger fik nemlig konsekvenser for lærlingeforhold.

Adolph Frederik Bergsøe (1806-54) tilspidsede med sin Om Laugsvæsen og Næringsfrihed (1840) debatten i et for og imod laug. Hans syn på lærlingeuddannelse rummes i ordene: »Bestemmelsen om de lovbefalede Dreng- og Svendeaar ved Handelslaugene ophæves, og ved disse Laug skal det ligesom ved Haandværkslaugene være Enhver tilladt at aflægge Svende- og Mesterprøve uden Hensyn til, om han har erhvervet sig de hertil fornødne Kundskaber ved at tjene som Dreng og Svend eller paa anden Maade«. Lærekontrakten vil Bergsøe dog godt beholde, og staten skal forebygge uretfærdighed ved dens afslutning.³⁴⁾

Overauditør Otto Frederik Müller (1807-82), der 17 år senere skulle blive næringslovens fader, anmeldte Bergsøes bog rosende: »Det er maa-ske længe siden, at der i Danmark udkom en Bog, som med mere Føie kunde kaldes fortjenstfuld end denne ... Til Slutning vil Anmelderen ret af Hjertet ønske, at Forfatterens Ord maae finde Indgang ... og at de maae styrke de Vaklende og omvende de Ikke-Troende«. ³⁵⁾

På samme tidspunkt – 1840 – udgav Müller sin Om Laugsvæsen og

Bevillinger til Næringsbrug efter den danske Lovgivning. En juridisk Haandbog.

Dette uhyre grundige og stadig læseværdige værk blev liberalismens ideologiske rambuk mod laugsvæsenet. Det førte Müller ind i den komité, som Københavns kommunalbestyrelse den 3. april 1840 nedsatte til undersøgelse af stadens laugs- og korporationsvæsen, og i 1855 bad regeringen ham om – ene mand – at forme udkastet til næringsloven.

Hos denne lærde anti-laugsmand forundres man over, at det undervisningsmæssige aspekt lå så langt uden for hans horisont, at der ikke i hans bog forekommer så meget som en bemærkning eller note herom.

I betænkningen fra den komité, Københavns kommune nedsatte, toner den holdning dog frem, som lå i laugsmodstandernes syn: de faste læreår må antages, »at indvirke hemmende og hindrende paa Handelens Løb«.

Liberalismens to våbendragere, Bergsøe og Müller, havde tiden med sig. De mødte kun liden modstand – og skete det, skulle de nok vide at tromle den ned. De var aldrig sarte i deres argumentation.³⁶⁾

Hverken i Müllers Udkast til Lov om borgerlig Næring – et digert enmandsarbejde på 287 sider lovtekst og motiver – eller i den endelige lov af 29. december 1857 forekom ordet uddannelse.

Dermed var, da laugene efter 5 år jo skulle bortfalde, alle bestemmelser om erhvervsopklæring trukket ud af offentligt regie.

Den 10. april 1861 afholdtes i isenkræmmerlauget den sidste svendepøve for tre medhjælpere: Sophus Bernhardt Hansen, Charles Wilhelm Olsen og Thorvald Emil Strøm. Det blev den sidste handelsmedhjælpereksamen i et offentligt konfirmeret system, indtil der udnævntes en undervisningsinspektør for området i 1899.

Alle laugene ophørte med udgangen af året 1861, og hvad der indtil handelsskoleloven af 1920 kom af uddannelse og prøver blev et privat anliggende – men med tiden af yderste frugtbarhed.

7. Forslag og forsøg

Så længe uddannelsen lå i laugenes hånd, og så længe der ikke i laugsartiklerne var påbudt en teoretisk prøve – dvs. indtil 1807 – var der uden for laugene ingen, der beskæftigede sig med lærlingeundervisning.

Derimod er der flere eksempler på tanker om en videregående handelsuddannelse. Selv om disse tiltag ikke er af betydning for lærlinge, i alt fald så længe de er lærlinge, er det alligevel rimeligt at nævne dem.

Naturligt nok var det i den florissante periode, at behovet for en videre-

gående uddannelse dukkede op. Eksemplet kom fra Tyskland, Holland og England.

I 1773 foreslog præsten Alexander Holm i en plan oprettelsen af et institut for handel med den begrundelse, at handelen er blevet en videnskab. Holm foreslog med andre ord, hvad vi ville kalde en handelshøjskole.³⁷⁾

Samme år – 1773 – udkastede sproglæreren Jacob Baden, matematiklæreren J. M. Geuss og handelsagenten Hans Holck en plan af samme art, og de tre mænds faglige baggrund er jo karakteristisk nok.

Sådanne institutter kom aldrig i gang, men tanken om dem foresvævede 14 år senere den detroniserede minister Ove Høegh Guldberg. Fra sin post som amtmand i Århus skrev han til sin ven, hofmarskal Johan von Bülow, i et brev, der drejede sig om købstædernes skolevæsen, at »der sørges for at bringe en fonds til Veje, at der i hvert Stift kand blive en Handels Skole vel indrettet, og ikke vindig«. ³⁸⁾

I flugt med disse tanker ligger der også en handling: den 19. februar 1796 oprettede købmand Niels Brock et testamente, og i dette skænkede han en del af sin store formue til en handelsskole. Han skriver sådan: »Til Begyndelse og en velmeent Grundsteen til en Grosserer-Skoles Bygning, eller til at leie Værelser dertil, hvor en retskaffen Underviisning, foruden Christendom, Skrivning og Regning, udi tydsk, engelsk og fransk Sprog at tale og skrive, saavelsom Bogholderi m.v. kunde læres for Grosse- rer- og andre Reelhandleres Børn og deres Paarørende, (som udi England, Hamborg og andetsteds haves,) gives Renterne af den Kapital, som bliver til Fond, 10,000 Rdlr. – skriver Titusinde Rigsdaler D. C. – hvilken Kapital udbetales til Formanden og de 4 Ældste for Stadens Grosserere, som paa deres samtlige An- og Tilsvar besørger samme paa bedste og muligt sikreste Maade udsat, og Renterne, som formeldt, efter bedste Overlæg anvendte«.

Her er vi nærmere på – om ikke lærlinge- og læreforhold – så på årgange i lærlingealderen. Vi er dog langt fra realiseringen. Niels Brocks Handels- skole blev først en realitet i 1888.³⁹⁾

Adskillige skoler for børn og unge gav i 1700-tallets slutning undervisning i praktisk betonedede fag (deraf ordet realskoler), men ingen af dem sigtede på noget, der var koordineret med, hvad handelslaugene foretog sig med de unge.

Selv om den her opregnede undervisning med højere eller lavere merkan-

tilt sigte lå uden for laugslærlingenes område, er der imidlertid grund til at hæfte sig ved to pædagogiske udsagn fra denne kreds – et langt og et kort.

Det lange stammer fra Jacob Thomsen (1771-1836), der underviste ved ikke mindre end tre af de omhandlede skoler: Borgerdydsskolen, Schouboes Institut og Christianis Institut i årene mellem 1793 og 1805.

Det korte stammer fra Niels Henrik Gude, der underviste ved det Christianiske Institut i hvert fald omkring 1812.

Disse to mænd har begge efterladt sig udsagn om handelsundervisning. Jacob Thomsen var en bondesøn fra Als, der kom til København og gjorde karriere. Han underviste samtidig med sine første avancementer fra kontrollør til bogholder i Det kgl. Bank og Vexel-Comptoir. I 1810 blev han sekretær i Commissionen til de danske Skolers bedre Indretning.

Den 11. januar 1813 – en uge efter 5. januar-forordningen af 1813 (Statsbankerotten) – begyndte han i den nye Rigsbank som medadministrator og møntrevisor. Karrieren sluttede med pension som bankdirektør og etatsrådtitel.⁴⁰⁾

Jacob Thomsen stillede i 1810 spørgsmålet: Hvad udfordres til en bedre og hensigtsmæssigere Dannelse for den, Danmark vigtige, Handelsstand, og hvilke Midler kan Staten i denne Henseende anvende?

Svaret fylder 90 sider. Det er en mindre afhandling.⁴¹⁾

Den kaster med sit alsidige tankegods et magisk lygteskær over det, der bevægede en velorienteret yngre embedsmand i en økonomisk krisetid. Derfor skal den refereres relativt grundigt.

Thomsen vil ikke springe ud i en undersøgelse af, hvilken af de forskellige stænder der er vigtigst for staten. Ikke desto mindre får han allerede på de første par sider anbragt købmanden som den, der træder mellem producent og forbruger. Købmanden »rækker Armene til begge«. (s. 248) Menneskene har upåtvivleligt fra begyndelsen tusket med hinanden. Det er købmanden, der som mellemmand har hjulpet dem med at afhjælpe hinandens fornødenheder. Det er ham, der skaffer manufacturisten og fabrikanten de rå produkter og sælger dem videre som færdigvarer. (s. 249) I sin udredning af handelen som økonomisk kulturbærer fører Thomsen direkte Montesquieu i marken (s. 251). De franske samfundsteoretikere fra 1700-tallet er tydeligt hans ballast. Quesnay nævnes ikke ved navn, men det kredsløb, Thomsen ser for sig, er helt og holdent fysiokraternes. Selv kom han til København just ved landboreformernes gennemførelse og kan ikke have undgået at modtage konkret bekræftelse

af teorierne i det, han som vågen student var vidne til.

Også den engelske liberalisme er med i argumentationen i udtryk som: »De ellers døde Capitaler, som henlaae ubrugte paa Kistebundene, bringer Handelen til Live ved sit almægtige Bliv, anvender dem paa fordeelagtigste Maade og forskaffer herved sig selv, Capitalisten og sit Fødeland Rigdom og Velstand«. (s. 255) I en senere sammenhæng omtales de »Midler, Nationerne have benyttet sig af, for at erholde den Grad af Velstand, som de have besiddet«. (s. 283) Begge steder indgår – næppe ganske ubevidst – titlen på Adam Smith's Nationernes Velstand (1776).⁴²⁾

Fysiokratismens og liberalismens tanker om det naturlige kredsløb indgår i Thomsens opfattelse af handelen som samfundsfaktor, og som yderligere argument nævner han Danmarks, Holstens og Norges geografiske placering som fordelagtig for netop handelserhvervet.(s. 260)

Den købmand, der placeres i en så fremskudt position i samfundet, bør naturnødvendigt kunne leve op dertil dannelsesmæssigt, men den, der, som forfatteren, har haft lejlighed til at omgås købmænd, såvel kristne som jøder, vil rigelig have gjort den erfaring, at den største del af vore købmænd savner »den bedre liberalere Dannelse«. (s. 275). De er allesammen godt nok hjemme i, hvad der foregår på kontoret, men ved aldeles ikke at hjælpe sig, når de møder noget, der går uden for den almindelige vej. Kontorbetjenten har ikke for kontorforretningerne fået synderlig tid til at uddanne sig til kultur. (s. 273). Blot at kunne regne og skrive og have nogen øvelse i det håndværksmæssige kvalificerer ikke tilstrækkeligt til at blive duelig til at forestå en handel og derved administrere »en Deel af Statscapitalen paa den rigtigste Maade for sig og Samfundet«. Den nyttige borger af 1700-tals tilsnit – han, der også idealiseres på Frihedsstøtten – er i samme måde Thomsens købmandsideal, for fordrer man kundskaber »hos ethvert dannet Lem af Selskabet«, så »udfordres det i endnu højere Grad hos den dannede Kjøbmand, naar han skal fortjene dette Navn i dets rette Betydning«. (s. 278).

Til at bøde på mangelen på merkantil og kulturel baggrundsviden opstiller Thomsen da en fagrække, som bør indgå i den undervisning, han tænker sig:

- Religion og moral
- Lovgivning
- Historie og handelshistorie
- Geografi og handelsgeografi

Matematik med aritmetik og geometri

Mekanik, teknologi og fysik

Naturhistorie

Modersmålet, thi »den Maade, et Menneske i daglig Tale udtrykker sig paa i sit Modersmaal, om med Bestemthed og Nøiagtighed, eller med Omsvøb og Vrøvlagtighed, bebuder os jo strax det omtrentlige Cultur-Trin, han staaer paa«. (s. 296)

Fremmedsprog (tysk, engelsk, fransk og måske noget latin af grammatiske grunde)

Regning

Skrivning, thi »Enhver, der, som Forfatteren heraf, paa Embeds Vegne har havt at gjøre med en Deel udenlandske Correspondentere, veed, hvor ubehageligt det er, at pine sig i gennem et Brev, der, ei blot i Henseende til Bogstaverne og deres Forbindelse er uordentlig og utydelig skrevet, og tvertimod med hvor megen Fornøielse man tager et Brev eller Dokument i Haanden, som ved sin Skjønkskrift tildrager og forfrisker Øiet«. (s. 304-05)

Handelsteori i almindelighed

Nationaløkonomi

Varekundskab

Kundskab om de forskellige landes mønter

Vekselret

Bogholderi

Brevveksling

Bibliografi (der bør stiftes en offentlig handelsbogsamling)

Hvert fags eksistensberettigelse begrundes med en retorik, der får en nutidig læser til at tro, at de faglige foreninger allerede var opstået omkring år 1800.

Fagtrængselen og fagenes omfang er som ved al ny undervisnings start stærkt overdimensioneret.

Men enhver, der kender handelsskolens udvikling, ved, at alle fagene med større eller mindre vægt har indgået i læreplanerne for de forskellige kursusformer lige til idag. Begreberne fagtrængsel og pensakrav har været et diskussionsemne lige så længe.

Thomsen runder sin tour de force gennem fagene af med en vurdering af de praktiske muligheder for sine tankers virkeliggørelse. Købmanden skal naturligvis ikke blot være en teoretiker, der tror, at han efter sin eksamen er en duelig købmand, der på sin lille tue med stolthed kan

se ud over sine teoretiske kundskabers mark. Teori og praksis bør gå hånd i hånd. (s. 327).

Men med den udvikling, handelen har gjort i de sidste 20 år, bør det være i statens interesse at støtte købmænds uddannelse, sådan som staten med selvfølgelighed lader uddanne alle mulige andre til at træde i samfundets tjeneste. Thomsen ser for sig en uddannelse, der kan føjes ind i det borgerskolesystem, der skal fortsætte »det paabegyndte Værk af Almuens bedre Dannelses«. (s. 331). Især handelsbyerne København, Aalborg, Flensborg, Christiania og Bergen bør have indretninger for vordende købmænd. Thomsen ser gerne, at enhver, som ej kunne fremvise en attest (eksamensbevis) herfra, burde formenes at vinde borgerskab som grosse- rer, måske endog som detailhandler. (s. 333).

I et hjertesuk til slut beklager Thomsen, at Københavns Universitet – Kiel ser han udtrykkelig bort fra – ikke underviser i handelsfag, når han dog i lektionskataloger fra fremmede universiteter har set, at det kan lade sig gøre i udlandet. Hjertesukkets imødekommelse er først oprundet i vore dages universitetscentre, vel at mærke uden for København. Til gengæld er der forlængst opstået specielle handelshøjskoler.

Jacob Thomsens tanker nød aldeles ingen fremme i hans levetid – tværtimod. Den ideologi, han hyldede, satte, som vi har set, ind over en anden front end den uddannelsesmæssige.

Hans afhandling får netop af den grund en hel anden status som skolehistorisk kildekrift: den er et katalog over så at sige alt, hvad kampen skulle komme til at dreje sig om lige til den skelsættende handelsskolelov af 1920.

Omtrent samtidig med Jacob Thomsens afhandling gjorde Niels Henrik Gude (1784-1840), kateket ved Trinitatis Kirke og lærer ved det Christianiske Institut, sig sine tanker om undervisningen i handelsinstitutter.⁴³⁾

Det institut, han virkede ved, var et filantropin, grundlagt 1795 af den tyske pædagog C. J. R. Christiani (1781-1841). Det blev et i mange henseender banebrydende centrum for praktisk pædagogik – således også en skole med handelsprægede fag på planen, omend dog af beskedent omfang.⁴⁴⁾

Gude skrev i instituttets indbydelsesskrift til eksamen den 6. april 1812 en artikel betitlet med det retoriske spørgsmål: Hvortil bør Opdragere og Lærere i Handelsinstitutter fortrinligen tage Hensyn, naar disse gradviis skal kunde forædle Handelsaanden i Staterne? ⁴⁵⁾

Artiklen er i sin næsten ulidelige ordrigdom en sammenskrivning af den pædagogik, instituttet byggede på, og Gude oplyser i noterne loyalt, hvem han tolder til af tyske pædagoger (Basedow, Campe, Salzman o.m.a.). Netop mangelen på originalitet gør Gudes artikel interessant, fordi den lader os få et indblik i det, de filantropinistisk inspirerede pædagoger ventede sig af dem, der skulle undervise vordende købmænd.

Handelspædagogens opgave ligger ifølge Gude i, at han tidligt og ideligt skal øve den unge i alle de pligter og dyder, som i det borgerlige og især i købmandens liv må anses for lige vigtige og gavnlige. (s. 4-5).

Skriftet står med sine mange, mange ord modsat Thomsens som en afglans af 1700-tallets pædagogik. Det er rent epigoneri.

Der blev i årene efter freden i Kiel 1814 taget tre praktiske tilløb til en undervisning for unge handelsmænd.

En Charles Antoin Villaume (1773-1851) holdt et institut i gang i seks år 1816-22.⁴⁶⁾ Det skal ifølge Frederik Thaarup have høstet en vis anerkendelse.⁴⁷⁾

Hvad dets undervisning var præget af, kan man have en gisning om ved at se på mandens baggrund. Han var søn af en fra Tyskland indvandret huguenotpræst og filosofiprofessor Peter Villaume. Denne opholdt sig på Brahetrolleborg og Holsteinsborg, hvor han beskæftigede sig med skoleforhold, og bl.a. udarbejdede han en prisopgave om indretning af et teoretisk og praktisk institut for unge håndværkere 1799. Det hører hjemme i den sfære af filantropinisme, hvori det massmanske institut året efter opstod.

Sønnen Charles Antoin drog, efter et mellem spil i fransk krigstjeneste 1793-95, ligesom faderen nordpå. Han arbejdede på kontor i handelsfirmaer i Lübeck og Hamborg, kom ind i monarkiet ved at købe og drive landbrug i Jylland 1807-14 og havnede 1816 i København, hvor han startede sit institut.

Det omtales 1818 rosende af den ligeledes filantropint prægede og interesserede professor Levin Chr. Sander (1756-1819).⁴⁸⁾

Frederik Thaarup siger 1820, at det er »agtet og stifter Gavn som Skole-Institut«.⁴⁹⁾

Lukket blev det ikke desto mindre i 1822, formentlig på grund af manglende tilgang. Stadig ifølge Thaarup var det ene om at give handelsundervisning, når bortses fra den undervisning af merkantil art, de højere skoler i København gav.

Som det vil huskes, trådte med forordningen af 23. april 1817 en eksamensordning for handelslærlinge i kraft.

Den medførte et tilbud på teoretisk undervisning, der førte frem til eksamenskravene i forordningen for både lærlinge og svende.⁵⁰⁾

Manden bag tilbudet er ganske tidstypisk. Han hed Jens Bentzon Kieler (1775-1840), var købmands- og kærnersøn fra Odense, dvs. søn af en mand i praktisk og administrativt erhverv. Selv blev han exam.jur., medens han arbejdede som kopist i Søetaten. Efter eksamen fortsætter han sin militært-administrative karriere både ved Søetaten og Landetaten, bliver søkrigskommissær, men som så mange andre afskediget efter krigen 10. marts 1814 – ganske vist med ventepenge og fra 1816 med titlen overkrigskommissær. Først i efteråret 1819 får han atter offentlig stilling som konsumtionsskriver.

8

A. Underviisningen for Drengene i 1ste Klasse.

- a) Regning af Reguladetri, Brøf og Disconto.
- b) Hoved-Regning som Daglig foresælber med Hensyn til Detailhandelen.
- c) Skjønfrivning.
- d) Retfrivning.
- e) Begyndelsesgrundene i Tydsf.

Nota. For dem som mangler de fornødne Kundskaber til at begynde med ovennævnte Lærestandte, oprettes en Forberedelses-Klasse.

B. 2den Klasse.

- a) Skrive correct Dansk, og
- b) ligesledes correct Tydsf, samt deri at kunne forklare sig over opgivne Materier.
- c) Gjentagne Øvelser i Regning, for at opnaae større Færdighed.
- d) Kundskaber om indenlandsk Vægt og Maaf.
- e) Kundskab om de circulerende Pengeforter.

9

- f) Kundskab om almindelig Bogføring, og Begreb om dertil hørende Bøger.
- g) Kundskab om de Pligter, der paaligge dem, med Hensyn til Husbonden i Særdeleshed og Lauget i Almindelighed.

Til en saadan Underviisning bestemmes 3 uafbrudte Østere Timer, enten fra Kl. 4 til 7, eller fra 5 til 8te, een Gang om Ugen, paa den Dag, som de Handlende ansee bequemest, som nærmere forventes bestemt.

Det er vanskeligt siebliffelig at afgjøre, hvorledes Læretimerne til disse forskjellige Gjenstande bør inddeles, at de med størst Fordeel kunde afbenyttes, forinden de først efter Overhøring ere bleve classificerede, og en noiagtig Overføgt, saavel over den hele Læreaanstalts Etablissement, som Underviisningens Fremme, er erholdt.

Hvortil Timerne i Forstningen bør anvendes, ere:

1. Regning.
2. Hoved-Regning.
3. Skjønfrivning.
4. Retfrivning.
5. Opgivne Materiers Besvarelse.
6. Tydsf Læsning og Skrivning.

Opslag fra J. B. Kieler: Plan til et Handels-Institut. København 1817. KB.

Det er just i intervallet 1816-19, at han udkaster sin plan i en lille tryksag på 16 sider under titlen Plan til et Handels-Institut for Urtekræmmernes, Issenkræmmernes, Hørkræmmernes, Viinhandlernes og Silke- og Klædehandlernes Svende og Drengene i Kjøbenhavn.

Planen henviser udtrykkelig til forordningen, og den tager sigte på både lærlinge og svende. Instituttet vil bibringe eleverne »de Kundskaber, som ere befalede at de skulle være i Besiddelse af, anspore dem til Lærelyst og gjøre dem opmærksomme paa deres Pligter i Staten«. Undervisningen skal gives på én dag om ugen i 3 timer f.eks. kl. 5-8, og der henvises til, at det er lykkedes at etablere søndagsskoler for håndværkere. Eleverne fra disse skoler har færdedes pænt i byen på vej til og fra skole, hvilket politidirektør Hvidberg har tilkendegivet skolernes ledelse. Og så følger et for unge handelsmænd tiltalende argument: »Har dette været at opnaae blandt Haandværks-Lærlinge, hvoraf de fleste have haft en forsømt Opdragelse, tør man aldeles ikke frygte for, at Handels-Elevernes Opførsel i saa Henseende skulle udmærke sig mindre«.

Skolen skal være toklassedelte med 16-20 elever i klassen. Det skal koste 3 Rbd. at gå på den. Karakterskalaen er Ørstedes femtrins med talværdierne 1 = slet, 2 = tg, 3 = g, 4 = mg og 5 = ug.

Der skal holdes prøve kvartalsvis med en generaleksamen tilsidst, hvor der fungerer censorer fra magistrat og laug. Alt skal være offentligt – såvel undervisning som eksamen. Fagkredsen er planens interessanteste afsnit for os:

1ste Classe.

- a. Regning af Reguladetri, Brøk og Disconto
- b. Hoved-Regning som daglig forefalder med Hensyn til Detailhandelen
- c. Skjønsskrivning
- d. Retskrivning
- e. Begyndelsesgrundene i Tydsk

Nota. For dem, som mangle de fornødne Kundskaber til at begynde med ovenanførte Læregjenstande, oprettes en Forberedelses-Classe.

2den Classe.

- a. Skrive correct Dansk, og
- b. ligeledes correct Tydsk, samt deri at kunne forklare sig over opgivne Materier

- c. Gjentagne Øvelser i Regning, for at opnaae større Færdighed
- d. Kundskaber om indenlandsk Vægt og Maal
- e. Kundskab om de circulerende Pengesorter
- f. Kundskab om almindelig Bogføring og Begreb om dertil hørende Bøger
- g. Kundskab om de Pligter, der paaligge dem, med Hensyn til Husbonden i Særdeleshed og Lauget i Almindelighed.

Planen ligger, som man vil se, så tæt på forordningens krav, som havde det været planen for en offentlig skole.

Alligevel kom der intet ud af det.⁵¹⁾ Hverken lærlinge, eller viderekomne meldte sig. Thaarup siger, at det skyldtes »Overkrigskommissærens Befordring til Embede og Bortrejse herfra«. Men det kan næppe være årsagsrækkefølgen, eftersom planen udsendtes 1817 – formentlig da i bedste hensigt – og Kielers genindtrædelse i offentlig tjeneste først skete i 1819.

Den netop citerede og tidligere ofte omtalte Frederik Thaarup var også ude med et undervisningstilbud. Thaarup var den danske statistiks grundlægger, professor og embedsmand i en lang række administrative sammenhænge og – som Kieler – også ramt af indskrænkningerne efter krigen. Fra 1819 stod han uden embede, men med en etatsrådtitel. Derfor er det ikke mærkeligt, at han udsender en Plan til et Handels-Academie for Danmark netop i 1820.

Det, der specielt interesserer os her, er, at han detaljeret opstiller læseplan for »en Høiskole for dem, der gaae ud fra de lærde Skoler«. Dens fagkreds ligger som venteligt på et studieniveau og er ikke tænkt for lærlinge. Fagene er de samme, som Thomsen nævnte, hvilket Thaarup også taknemmeligt henviser til.

Som noget særligt ønsker Thaarup eleverne trænet i praksis ved at indrette et fingeret kontor med alle forretningstilfælde og med aviser inddraget i undervisningen.

Skolen skal tilbyde et dagstudium, og lokalerne skal efter undervisningstiden kunne benyttes som studierum for eleverne. Holdstørrelsen tænkes at være på tyve. Afslutningen skal foregå højtideligt med et trykt indbydelsesskrift, der skal behandle et eller andet »merkantilsk« emne eller rumme en biografi af en kendt handelsmand.

Der kom aldrig noget skrift – af den gode grund, at der aldrig kom noget akademi i gang.

Frederik Thaarup bemærker selv tre år efter: »Jeg udgav 1820 Plan

til et Handels-Academie for Danmark. Hvad jeg i den Henseende foretog og at Planen ingen Opmærksomhed blev viist, hvor det kunde have været ventet, (thi ikke aldeles savnede jeg den,) ... En Plan, som jeg derefter udgav til et Handelsbibliotheks Oprettelse for Hovedstaden ændsedes aldeles ikke«. ⁵²⁾

Skuffelsen og bitterheden i stemmen er tydelig.

Slutning

Så meget – eller så lidt – er der at sige om den teoretiske handelsundervisning i tiden frem mod næringsloven.

Selve uddannelsen lå stadig i de fem københavnske og de tre provinslaugs hænder. Der fortsattes med oplæring i butik og på kontor, sådan som forordningerne af 1800 og 1817 foreskrev det. Enkelte korrektioner kom til, men det blev ved at være en praktisk oplæring. Den teoretiske uddannelse forudsattes at have fundet sted, eftersom ingen ville være i stand til at honorere de krav, der stilledes til eksamen i de teoretiske fag, uden undervisning.

På en sær tomhændet måde står man derfor tilbage med begrundede formodninger: lærlingene må have fået deres forberedelse til eksamen ved helt individuelle arrangementer. Ældre har undervist yngre.

Med næringsloven faldt laugene og dermed både de korporative og personlige bindinger bort. Rigsdagens behandling af næringsloven blev en af dansk demokratis omfangsrigeste, men den drejede sig om erhvervs politik – ikke om uddannelsespolitik.

Da kong Frederik den Syvende den 29. december 1857 underskrev næringsloven, blev det skolehistorisk set en handling med uoverskuelige konsekvenser for den del af ungdommen, der ville gå handelsvejen. Den blev nemlig frataget lovgrundlaget for sin oplæring.

I det næste tiår vælder handelsskolerne frem, næret af chokket, men det er en anden historie.

Noter:

1. C. F. L. Galle og N. Th. Høyer: Meddelelser om Urte- og Isenkræmmer samt Sukkerbagerlauget. Kbh. 1893. s. 72.
2. Handelsskolerne er idag selvejende institutioner.
3. Dansk Socialhistorie. Kbh. 1979. Bind IV, s. 261
4. Håndværkets Kulturhistorie I-IV. Kbh. 1982-84.
5. C. Nyrop: Den danske Enevælde og Laugene. Kbh. 1909.
6. Galle og Høyer s. 2.

7. Ibid. s. 6.
8. Ibid. s. 13.
9. Købmanden Niels Ryberg (1725-1804) er den ekceptionelle undtagelse. Hans sociale spring fra bondestand til handelsstand skete ved veritabel flugt og en morbroders frikøb. Se endvidere Aage Rasch: Niels Ryberg, Århus. 1964.
10. Jens Christopher Friberg: En Urtekræmmer. Udgivet i Anledning af Urtekræmmerlaugets 200 Aars Jubilæum ved S. Elvius. Aarhus. 1893.
11. Galle og Høyer s. 55.
12. Ibid. s. 56-68.
13. Ibid. s. 55 og Dansk Biografisk Leksikon IV, 602. Hans erindringer s. 60 ff. omtaler dog ikke sagen.
14. I bladet Handelsskolen 1985, nr. 2, s. 69-70 har C. E. Hester prøveløst en af opgaverne.
15. Chronologisk Register over de Kongelige Forordninger og Aabne Breve. Kbh. 1818. S. 577-78.
16. Joh. Nik. Høst: Dansk Borgerret eller fuldstændig Fremstilling af den gjældende Lovgivning for de Handlende og Haandværkerne. Kbh. 1839.
17. Plakat af 3. nov. 1832. Se Høst s. 145.
18. Høst s. 149.
19. Høst s. 54.
20. Høst s. 55.
21. Håndværkets Kulturhistorie III, s. 158 ff.
22. Ibid. III, s. 201.
23. Register s. 438 ff. Se endvidere Håndværkets Kulturhistorie III, s. 154.
24. Frederik Thaarup: Kort Vejledning til Kundskab om Danmarks Handels-Ret og Oversigt over Handels-Statistiken. Kbh. 1823.
25. Heri er Bergsøe dog ikke enig. Se Adolph Frederik Bergsøe: Om Laugsvæsen og Næringsfrihed. Kbh. s. 39.
26. Se herom i Knud Eivn Bugge: Skolen for livet. Kbh. 1965. s. 23-41.
27. C. Nyrop: De massmanske Søndagsskoler i Hundrede Aar. Kbh. 1900.
28. Tidsskriftet Egeria I, 1804, s. 140-84 og 446-52. Efterretninger om Søndagsskolerne i Kjøbenhavn, ved A. K. Holm.
29. Handels- og Industri-Tidende 1798 ff. udg. af Det kgl. General Land-Oekonomie- og Commerce-Collegium er således trods sin alsidighed tavs i undervisningsspørgsmål.
30. Se note 24.
31. Ibid. s. 20 ff.
32. Ibid. s. 22-23.
33. Thaarups forord s. IV, samt s. 78, 106, 128, 135, 145 og 150-51.
34. Se Bergsøe, s. 220.
35. Fædrelandet, nr. 152, 6. maj 1840.
36. Det gik særlig ud over Hans Peter Giessing, jvf. dennes Om Laugsfatningens Gavnlighed. Kbh. 1843. Desuden anmeldelser af samme i Fædrelandet, nr. 1345, 3. sept. 1843 og i Dansk Folkeblad, nr. 33-34, 13. okt. 1843.
37. Alexander Holm: Plan til en Handels- eller Real-Skole. Kbh. 1773. J. Baden, J. M. Geuss, H. Holck: Plan til et Handels Seminarium i Kjøbenhavn. Kbh. 1773.
38. Historisk Tidsskrift 4. Rk. I, s. 176 ff.

39. Marius Vibæk: Niels Brocks Handelsskole 1888-1938. Kbh. 1938.
40. Th. H. Erslew: Forfatterlexikon 1814-40, III, s. 338-39. Desuden: Det skandinaviske Litteratur Selskabs Skrifter 1810, s. 247-336.
41. Jacob Thomsen: Hvad udfordres til en bedre og hensigtsmæssigere Dannelse for den, Danmark vigtige, Handelsstand, og hvilke Midler kan Staten i denne Henseende anvende? jvf. note 40.
42. Adam Smith: Inquiry into the nature and causes of the wealth of nations, London 1776. Dansk Udgave: Undersøgelse om national Velstand ved Frants Dræbye 1779-80.
43. Erslew I, s. 521-22.
44. Sammenlign f.eks. bedømmelsen i Salmonsens Leksikon IV, s. 910 (Hans Olrik) og Dansk Biografisk Leksikon III, s. 348-49 (H. P. Langkilde).
45. Et Indbydelsesskrift til den aarlige offentlige Examen i det Christianiske Institut, den 6te April 1812. Kbh. 1812.
46. Erslew III, s. 555-56.
47. Thaarup: Plan etc., note s. 5 og samme: Danmarks Handels-Ret, s. 218.
48. Erslew III, s. 9-14.
49. Thaarup: Plan etc., s. 5.
50. Jens Bentzon Kjeler: Plan til et Handels-Institut. Kbh. 1817- om Kieler selv: A. Falk-Jensen og H. Hjorth-Nielsen: Candidati og Examinati juris 1736-1936, s. 353-54.
51. Thaarup: Plan etc., note s. 6.
52. Thaarup: Danmarks Handels-Ret, s. 219.